

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М. П. ДРАГОМАНОВА

КРАВЕЦЬ Лариса Вікторівна

УДК 808.3

СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРА МЕТАФОРИ
(на матеріалі поетичних творів М. Зерова)

10.02.01. - українська мова

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1997

161.2
Дисертацію є рукопис

ЛННБ України ім.В.Стефаника

Робота виконана у Національному
університеті ім.М.П. Драгоманова.

00670694 (W)

Науковий керівник - член-кореспондент АПН України,
доктор філологічних наук,
професор Мацько Любов Іванівна,
Національний педагогічний
університет ім.М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри стилістики
української мови

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор Пустовіт Любов Омелянівна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник

- кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Шевченко Лариса Леонідівна,
Український мовно-інформаційний
фонд НАН України, вчений секретар

Провідна установа - Харківський державний педагогічний
університет ім.Г.С.Сковороди,
кафедра української мови,
Міністерство освіти України, м.Харків

Захист відбудеться "16" грудня 1997 р. о 14²⁰ годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради К 01.33.04 при Національному педагогічному
університеті ім.М.П. Драгоманова (м.Київ, вул.Пирогова,9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці НПУ ім. М.П. Драгоманова (м.Київ, вул. Пирогова,9)

Автореферат розісланий "12" листопада 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Вишнева

Вишневська Г.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дослідження метафори як різновиду вторинної лексичної номінації - один із актуальних напрямів мовознавства, який передбачає поєднання семантичного, граматичного та стилістичного аспектів у вивченні цього явища. Зацікавленість лінгвістів названою проблемою пояснюється тим, що, незважаючи на вже досить глибоке вивчення української мовної системи, багато важливих її ланок не можна комплексно осмислити без ґрунтовного дослідження мовленнєвих механізмів, одним з яких є метафора.

Аналіз метафори на матеріалі поетичних творів М.Зерова дає змогу не лише виявити специфіку природи та функціонування згаданого мовного засобу, а й глибше пізнати особливості досі не дослідженого ідіостилу письменника-"неокласика". Українська філологія в царині лінгвостилістики має поважну традицію, що засвідчується працями Л. Булаховського, І. Білодіда, В.Вашенка, О.Курило, А.Коваль, І.Чередниченка, а також В.Домбровського, В.Державина, І.Качуровського та ін. Проте системного лінгвістичного дослідження мовотворчості М.Зерова на терені України не існує.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена кількома чинниками:

- потребою лінгвістичного дослідження системи тропів, зокрема метафори як одного з основних елементів цієї системи;
- недостатньою вивченістю в сучасному мовознавстві вторинної номінації, яка пов'язана з метафоризацією;
- необхідністю охарактеризувати мовні особливості стилю М.Зерова; на основі його оригінальної поетичної спадщини дати об'єктивне обґрунтування такого складного й неординарного явища, як словотворча практика поетів-"неокласиків";
- відсутністю наукових праць, присвячених мовотворчості М.Зерова - українського митця ХХ ст., що представляв цілу поетичну школу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження відповідає науковій проблемі кафедри стилістики української мови, в рамках якої вивчаються питання теоретичної, практичної та функціональної стилістики, також здійснюється розробка питань поетичної мови; досліджуються

особливості мови художньої літератури.

Предметом дослідження є метафоричні конструкції, зафіксовані в поетичних творах М.Зерова.

Матеріалом дослідження послужили поетичні твори, зібрані у виданні: Микола Зеров. Твори: В 2-х томах. - К.: Дніпро, 1990 р. На основі цього видання розписана картотека метафор у кількості понад 800 контекстних позицій. Спорадично брались до уваги й тексти з інших видань, але суттєво на результати дослідження вони не вплинули.

Мета роботи полягає у теоретичному осмисленні специфіки вияву та функціонування метафоричних конструкцій у поетичній мові М.Зерова.

Для досягнення поставленої мети було розв'язано такі завдання:

- на основі опрацьованих мовознавчих джерел охарактеризовано поетичну мову як основне середовище виникнення й функціонування метафор;
- виділено основні структурні моделі метафор у творчому доробку М.Зерова;
- проаналізовано механізм метафоризації;
- зроблено семантико-граматичний аналіз наявних метафор;
- встановлено джерела формування метафор;
- укладено покажчик метафор, зафіксованих у поетичних творах М.Зерова.

Методологічними засадами дослідження стали положення філософії про єдність форми і змісту; про зв'язок суб'єктивного й об'єктивного в мові та її суспільний характер; про літературну мову як основу духовного життя нації та поетичну як різновид літературної в естетичній функції. Відповідно до характеру фактичного матеріалу були обрані такі методи дослідження: метод лінгвістичного спостереження й опису, метод зіставлення. При вивченні структури метафори використовувались метод компонентного аналізу та трансформаційний метод. У ході дослідження було також застосовано прийоми аналізу лексикографічних джерел та стилістичного аналізу поетичних текстів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській лінгвостилістиці монографічно досліджується поетична мова М.Зерова через виявлення в ній семантико-граматичних реалізацій основного тропу - метафори. У дисертації описані різні

типи метафор, з'ясовані умови їх функціонування, досліджені структурні особливості, охарактеризовані компоненти метафоричних конструкцій.

Теоретичне значення та практична цінність дисертаційного дослідження. Спостереження над метафорою, висновки, отримані в процесі дослідження, можуть бути використані при подальшій розробці питання вторинної номінації, а також для повної об'єктивної характеристики мовотворчості М.Зерова. Цінність праці полягає в можливості використання її результатів у процесі викладання історії та стилістики української літературної мови, лінгвістичного аналізу тексту, при читанні спецкурсів, присвячених проблемі тропів. Проаналізований у дослідженні і впорядкований покажчик метафор має практичне значення для лексикографічної роботи - укладання словника поетичної мови письменників-"неокласиків", словника поетичної мови та загальномовних словників.

Положення, що виносяться на захист:

- метафора є одним з основних тропеїчних засобів поетичної мови М.Зерова, основою для створення конкретно-чуттєвих наочних образів і джерелом емоційно-оцінного змісту;
- переважна більшість метафор поетичної мови являють собою метафоричні конструкції, в основі яких лежить порушення лексико-семантичної сполучуваності та створення нової;
- категоріальна віднесеність слова, комплекс граматичних категорій регулюють процеси метафоротворення;
- на граматичному рівні метафора реалізується в кількох видах граматичних конструкцій;
- структура метафори в поетичній мові М.Зерова часто ускладнюється іншими тропами, завдяки чому зростає виражальний потенціал мовних засобів;
- семантика метафор і авторське використання їх у поезіях М.Зерова зумовлені українською національно-мовною картиною світобачення, літературними джерелами стилістики української мови та індивідуальною специфікою поетичного таланту автора.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційної роботи і результати дослідження обговорювалися на міжвузівській науково-практичній конференції "Українська мова в процесі національно-культурного відродження України" (1993 р.), на

науково-практичній конференції "Формування національної самосвідомості студентів вузів і учнів загальноосвітніх шкіл" (1994 р.), на наукових конференціях Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та на засіданнях кафедри стилістики української мови. Матеріали дослідження знайшли відображення у публікаціях, впроваджуються у практику викладання української мови у вищій та середній школах, зокрема при викладанні стилістики української мови, лінгвоаналізу художнього тексту, у методичних розробках для спецкурсів і спецсемінірів, курсових і дипломних робіт.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і має такий вигляд: вступ, два розділи, висновки, список бібліографічних джерел (кількість найменувань - 161) і додаток - показник метафоричних конструкцій, зафіксованих у поетичних творах М.Зерова. Повний обсяг дисертації - 186 сторінок, додаток займає 23 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі "Проблема метафори як семантико-граматичної конструкції у поетичній мові" проведено аналітичний огляд літератури з лінгвопоетики, який показав, що єдиного визначення поетичної мови не існує. Різні підходи до цього явища й аспекти його вивчення зумовлені неоднаковими суспільними, часовими та просторовими позиціями авторів. Узагальнені результати огляду літератури дали підстави твердити, що в ході дослідження семантико-граматичної природи метафор у поетичній творчості М.Зерова слід опиратися на концепцію В.Виноградова, яка на нинішньому етапі розвитку науки є найбільш обґрунтованою та чітко окресленою. Суть цієї концепції полягає у тому, що словесно-художня творчість розглядається у нерозривному зв'язку з процесом суспільно-історичного розвитку народу, літературної мови. У поетичній мові, на думку вченого, відбувається образно-естетична трансформація засобів загальнонародної мови. Метафора трактується мовознавцем як "принцип незвичайного слововживання".

У сучасному мовознавстві система тропів розглядається у безпосередній єдності зі структурою мови. Вчені пов'язують явище тропів із двоплановістю мови як знакової системи та з асиметрією

плану змісту і плану вираження. Зв'язок тропів із структурою мови простежується не тільки на рівні всієї системи тропів, а й на рівні окремого елемента, зокрема й метафори.

Метафора розглядається в системі тропів як один з найважливіших її елементів поряд з метонімією, синекдохою, порівнянням. Цей троп має ряд специфічних ознак, які й визначають його місце в усій системі.

У розділі визначаються основні параметри метафори - семантична двоплановість, дифузність значення, широка формально-граматична структура, необмежений образно-характеризуючий потенціал, образно-естетична експресивна маркованість, орієнтація на позицію предиката, характеризуюча функція, тісний зв'язок із контекстом.

Механізм метафори трактується в роботі як взаємодія двох концептуальних систем. Суть цієї взаємодії полягає в тому, що певний об'єкт позамовної дійсності розглядається через вказівку на інший об'єкт цієї дійсності, що передбачає зіставлення об'єктів на основі відношень, які існують між ними в реальній дійсності або в уяві мовця. Отже, асоціюються дві різні категорії об'єктів. Відбувається актуалізація системи загальноприйнятих асоціацій допоміжного суб'єкта метафори і накладання її на систему асоціацій головного суб'єкта, внаслідок чого властивості головного суб'єкта розглядаються через властивості допоміжного. Отримані нові імплікації детермінуються системою імплікацій актуальних для конкретного випадку і не збігаються з системою загальноприйнятих асоціацій жодного з суб'єктів метафоричної конструкції. Такий зв'язок утворює єдність двох понять про один суб'єкт. У метафорі властивості об'єктів мають бути максимально віддалені, бо лише за такої умови можливий стилістичний ефект.

Отже, досліджуючи семантико-граматичну природу метафор на матеріалі поетичних творів М.Зерова, виходимо з того, що поетична мова - це система мовних засобів і правил їх організації, які діють у межах художнього тексту і сприяють реалізації естетичної функції мови. Основу поетичної мови становить літературна мова певної епохи. Метафора, як один із способів перетворення слова, є невід'ємною частиною поетичної мови.

У другому розділі "Типи метафоричних конструкцій у поетичній мові М.Зерова" подається семантико-граматичний аналіз цих конструкцій, який дав змогу виявити структурні особливості стилю

письменника та простежити семантичні процеси, що відбуваються в межах конкретних граматичних форм.

У ході дослідження семантико-граматичної природи метафори було проаналізовано зафіксовані у віршах М.Зерова мовні засоби, які формують і реалізують метафоричне значення. Оскільки метафора виникає у взаємодії лексем, то в роботі розглядалися не лише слова з переносним значенням, а й мовні одиниці вищого рівня – словосполучення та речення, в межах яких формується і реалізується метафоричне значення.

Серед метафоричних синтаксичних конструкцій, виявлених у поетичних творах М.Зерова, найпродуктивнішими є такі: 1) субстантивно-субстантивні метафоричні словосполучення: метафоричні конструкції прикладкового типу, генітивні метафоричні конструкції, субстантивно-субстантивні прийменникові метафоричні конструкції; 2) субстантивно-ад'єктивні метафоричні словосполучення: субстантивно-ад'єктивні конструкції з метафоризованим стрижневим іменником, субстантивно-ад'єктивні конструкції з метафоризованим залежним прикметником; 3) розгорнуті метафоричні комплекси із стрижневим дієсловом.

При вивченні семантико-граматичних особливостей метафор, виявлених у поетичній мові М.Зерова, враховувалось те, що усім іменникам властиве значення предметності, а також семантична подвійність та функціональна рухливість. Названі ознаки сприяють метафоризації та визначають стилістичне функціонування іменника у поетичній мові. Найчастіше ці мовні засоби є основою творення текстів розповідного та описового типу. Послугується як метафоризованими, так і неметафоризованими іменниками з метою створення статичного опису і М.Зеров, про що свідчить ряд прикладів з поезій митця: "Блаженні дні і ночі на селі. Землі Волинської родючі лона, І дух полів. і гомін од балкона. І крєкїт жаб на вітровім крилі" (I,47). "З двох сторін – канавами! – дві річки: З третьої – переліски й лани; Посередині – базар, крамнички І нежданий рїсть з старовини – Благовїщення струнке бароко; А навколо, де не візьме око, Купи давніх і тісних домків І невидимо солом'яних дахів..." (I,76) та ін.

Містки культурософські образи, в яких закодовані думки про сучасне й минуле, буде М.Зеров за допомогою метафоричних прикладок: "Ви вже давно ступили за поріг Життя земного, лірники-півбоги. І голос Ваш – рапсодії й еклоги – Дзвенять у

тьмі Аїдових доріг" (I, 65), "Сагою дивною, без демена й весла, Ми пропливали вдох. - я й чарівник Вергілій" (I, 66). Застосування метафоричних прикладок, які дають якісну характеристику осіб, предметів та явищ позамовної дійсності, вказуючи на їхні риси, ознаки, властивості, вносить відчутний струмінь ліризму у медитативний, безпристрасно описовий сонет М.Зерова.

Для мовотворчості М.Зерова показовим є часте вживання метафор, виражених генитивними конструкціями. Їх наявність свідчить про досконалу конденсовану форму вислову з відчутною інтелектуальною домінантою: "Сатрап і мрійник, легендарна лінь; Держави грецької примара злудна; Класичні оди, свята, смерть безлюдна І воєн трудних безпощадна тінь" (I, 39), "Так, друже дорогий, ми любимо одно: Старої творчості додержане вино, І мед аттицьких бджіл, і гру дзвінких касталій" (I, 83).

У ході дослідження генитивних метафоричних конструкцій було застосовано трансформаційний метод, який дав змогу встановити, що у згаданій формі реалізується кілька типів метафори - метафора-порівняння, метафора-загадка, а також метафора, що є згорнутою формою предикативної метафоричної конструкції. Внаслідок застосування згаданого методу було також підтверджено думку окремих вчених (Є.Шендельс, Ю.Левін, В.Григор'єв) про неспівпадання граматичної та смислової структур у метафоричних конструкціях.

Субстантивно-субстантивні метафоричні конструкції можуть ускладнюватися залежними компонентами, які підпорядковуються одному із її членів. Продуктивною моделлю у творах М.Зерова є генитивні метафоричні словосполучення, ускладнені залежним узгодженим прикметниковим компонентом. Так, прикметники, що входять до складу конструкцій, можуть відноситися: а) до головного метафоризованого слова; б) до залежного метафоризуючого слова; в) обидва слова можуть мати при собі залежні прикметники.

Прикметники, що сполучаються з головним компонентом метафоричної конструкції, можуть вживатися як у прямому значенні, так і в переносному. Наприклад, у словосполученнях науки винні грона (I, 33), дотепу гризький, колючий дріт (I, 44), сумніву дрібний москіт (I, 44) прикметники пов'язані з неметафоричним значенням головного компонента. У цих конструкціях відбувається підсилення метафоричного змісту через прикметниковий компонент, який доповнює інтенсивність метафоричної ознаки поверненням до

прямого значення метафоризованого слова, вираженого іменником у називному відмінку.

Проте іноді роль прикметника може бути зведена до логічного вмотивування метафоричного перенесення, як, наприклад, у випадку втіхи тимчасова маска (I, 52) < тимчасова втіха і тимчасова маска, або неба голубий плафон (I, 69) < голубе небо і голубий плафон.

Прикметники, вжиті у переносному значенні, збільшують виражальну силу метафори. Такі прикметники доповнюють, увиразнюють, підсилюють метафоричний образ. Вони виступають важливим засобом розкриття та уточнення семантики метафори. Пор.: марші часу крицеві (I, 37); сонетоїда мотузні ґрати (I, 73).

У творах М.Зерова прикметники, що відносяться до іменника в родовому відмінку, який входить до складу генітивної конструкції, вживаються і в прямому, і в переносному значенні. Роль цих прикметників у структурі генітивної метафори де в чому схожа на роль прикметників, що відносяться до метафоричного центру. Так, за допомогою прикметника в прямому значенні, що стосується іменника в родовому відмінку, встановлюється основа метафоричного перенесення. Наприклад: обаполи прожитих літ (I, 37), громи нестриманих промов (I, 59), дошу буйного струни (I, 63). Але, оскільки ці прикметники відносяться до слова, що становить мінімальний контекст метафори, то їх роль у структурі всієї конструкції другорядна. Та все ж уведення прикметника до складу генітивної метафоричної конструкції збагачує останню і сприяє тіснішому зв'язку компонентів метафоричного ядра. Використання прикметників дає змогу авторові окреслити і увиразнити певні особливості, властивості об'єктів позамовної дійсності. Так, у словосполученні клятих дум рій (I, 57) іменник рій, який у переносному вживанні означає - "велика кількість, дуже багато кого-, чого-небудь" (СУМ, VIII, 573), поєднуючись з іменником дума - думка - "те, що з'явилося в результаті міркування, продукт мислення" (СУМ, II, 435), утворює метафоричне словосполучення із значенням - велика кількість думок (пор. "Замість сну неспокійні думки роїлися в його голові" (І.Франко). До загального значення елементарного словосполучення рій дум додається переносне значення прикметника клятий - "сильний за ступенем свого вияву; довготривалий" (СУМ, IV, 195). Це переносне значення в індивідуально-мовному контексті оновлюється через сполучуваність з іменником думи (пор.: клятий мороз, клятий вітер). Виразного

стилістичного ефекту поет досягає, вживаючи експресивно навантажений прикметник клятий, а також виносячи іменник у формі родового відмінка у препозицію відносно стрижневого слова. За допомогою ускладненої метафоричної конструкції автор передає внутрішній стан людини: "Я друга мав. На щастя й супокій Він обернув мої пориви п'яні, І от умер мій добрий Еабані, І клятих дум мене бентежить рій" (I,57). Ускладнення словосполучення, а також підтримка широкого контексту сприяють посиленню експресії всієї генітивної метафоричної конструкції.

У поезіях М.Зерова наявні метафоричні конструкції, які характеризуються вищим ступенем ускладнення. Автор, наприклад, вдається до повтору одного й того ж прикметника у межах одного словосполучення. Це дає йому змогу створити в поетичному тексті почуттєву доміную. Наприклад: "А я - засушений, воронуватий - Плету собі - кастальський пілігрим - Банальне плетиво банальних рим..." (I,73). Поет уводить також в генітивну конструкцію катахрезу або епітет-оксиморон: днів старечих тягота легка (I,32), лагідне ярмо безсмертної держави (I,61). В такий спосіб автор розкриває внутрішню суперечливість описуваного явища.

У деяких генітивних словосполученнях з метафоричним змістом спостерігається явище контамінації - об'єднання в мовленні елементів мовних одиниць на основі їх структурної схожості чи тотожності, функціональної чи семантичної близькості. Так, у сонеті М.Зерова "Pro domo" читаємо такі рядки: "Класична пластика, і контур строгий, і логіки залізна течія - оце твоя, поезіє, дорога" (I,66). Генітивне словосполучення з метафоричним змістом логіки залізна течія опирається своєю семантикою на усталені загальномовні метафори залізна логіка та течія думки (Пор.: Примирливий тон і залізна логіка Сачкових слів заспокоїливо впливали на Арсена (Л. Дмитерко). Поправляти давно написану і скінчену річ дуже трудно, бо вже ніяк не можна погодити тодішньої течії думки з теперішньою (Леся Українка). Словосполучення залізна логіка виражає значення - переконливий хід міркувань, а словосполучення течія думки - розвиток думок у певній послідовності. Для цих метафор характерна наявність спільного семантичного компонента - певний рух міркувань, думок. На основі цієї семантичної близькості і відбувається об'єднання структурних елементів двох метафоричних конструкцій. Ускладнене іменникове словосполучення логіки залізна течія є значно

експресивнішим у порівнянні із вихідними метафоричними конструкціями. Особливо увіразнює це контаміноване утворення наявність епітета залізна.

Серед метафоричних конструкцій, зафіксованих у поетичних творах М.Зерова, виділяється кількісно обмежена група метафор, утворених внаслідок присубстантивного означування іменниково-прийменниковою формою. Метафори цього типу характеризуються високим рівнем семантичної конденсації асоціативно багатопланових ознак, розвитку яких сприяють лексико-семантичні показники субстантивних компонентів, закріпленість прийменника за вираженням певних відношень, а також трансформаційні зв'язки цих конструкцій. Використовуючи метафори, що мають згадану форму вираження, митець творить чіткі і насичені візуальні образи: крекіт жаб на вітровім крилі (I,47), мрійники без крил (I,66), повітря з синього і золотого скла (I,81), небо в сивій ризи (I,82).

В образно-мовній системі поезій М.Зерова функціонує велика кількість метафоричних субстантивно-ад'єктивних словосполучень. Аналіз цих мовних засобів показав, що й головний компонент (іменник), і залежний (прикметник) зазнають метафоризації. Такий факт свідчить про те, що субстантивно-ад'єктивна конструкція є спільною формою вираження різних типів метафор. Так, у випадку метафоризації головного компонента словосполучення у формі вищезгаданої конструкції реалізується два типи метафор - метафора-порівняння і метафора-загадка. А у разі метафоризації залежного компонента (прикметника) таку форму має метафора-епітет: "І я, малий, з-під будки оглядаю Небесну мапу, зоряну, безкраю, І в золотих розсипинах тону" (I,48); "Є світлі розуми, є душі осяйні, мов ранок молодий, мов заграва багряна" (I,68).

Джерелом метафор-загадок є ідентифікуюча лексика, яка вживається на позначення об'єктів позамовної дійсності, що уже мають своє ім'я. М.Зеров, вдаючись до метафоризації такої лексики, прагне не тільки створити художній образ, а й індивідуалізувати або й оцінити його, дати містку характеристику конкретної реалії. Разом з тим автор залишає читачеві можливість творчої інтерпретації: "Отак би тут упасти край дороги, Примкнувши віі, і хоча б на мить Од псів гавкучих солодко спочить, Од нищих душ, підступства і тривоги" (I,46), "І в селах

плач. Герої саг і рун, Воскресли знов аварин, гот і гун, Орава посіпацька, гадь хоробра..." (I, 63). Тракування такої метафори читачем може бути різним, оскільки ознаки допоміжного суб'єкта не представлені, але все ж обмеженим. Лімітує це тракування основний суб'єкт метафори - в метафоризованому слові актуалізуються лише ті ознаки, які можуть бути віднесені до основного суб'єкта.

Метафори-порівняння, в яких також метафоризується ідентифікуюча лексика, виникли внаслідок згортання речень з порівняльним присудком: небесна мапа < мапа неба < небо ніби мапа; життєвий торг < торг життя < життя ніби торг. Наведені дериваційні парадигми дають підстави твердити, що основою виникнення субстантивно-ад'єктивних метафоричних словосполучень були порівняльні конструкції.

У ході дослідження було встановлено, що метафори-загадки і метафори-порівняння, хоч і мають однакову форму вираження - субстантивно-ад'єктивне словосполучення, проте суттєво відрізняються в плані семантики. Так, у семантичній структурі метафор-загадок реальний денотат метафори не представлений, тоді як у метафор-порівнянь його наявність очевидна. Встановити таку відмінність вдалося через аналіз семантичних структур метафор. Дослідженню специфіки цих тропів сприяла також методика трансформацій, за допомогою якої було підтверджено наявність денотата в структурі метафор згаданого типу.

Аналіз метафор, виражених субстантивно-ад'єктивними словосполученнями з метафоризованим стрижневим іменником, показує, що М.Зеров обмежено використовує цей стилістичний засіб. Таку особливість ідіостилю можна пояснити прагненням митця до максимальної ясності, чіткості поетичних висловів. У творах письменника-"неокласика" згадані метафоричні конструкції виконують номінативну та характеризуючу функції, до того ж номінативна функція для них є основною.

У роботі досліджувалися також субстантивно-ад'єктивні метафоричні конструкції з метафоризованим залежним прикметником. Функціональні особливості прикметника, які обумовлені його категоріальним значенням, свідчать про належність цього класу слів до розряду семантичних предикатів. Моносемність та смислова визначеність предикатних слів сприяють їх широкому застосуванню в поетичній мові як засобів образного вираження думки. Розвиваючи

переносно-образні значення цього класу слів, М.Зеров прагне розкрити характер зображуваної реальності, подати "картинний" образ дійсності: "Верхами сосон шум іде розлогий І хмарою пухнатою темнить Високий день і осяйну блакить... (I,46), "Безсмертний "Плач" його, гіркий і незрівнянний, Елегії душні, як цвіт весняних лоз, І чари сонячні його "Метаморфоз", І мудрі тонкощі ученого кохання..." (I,82).

У поетичних творах М.Зерова метафоризації зазнають як якісні, так і відносні прикметники: твердий нашадок (I,31), солодкі сни (I,55); блатна синь (I,38), ведмежа спина (I,75). Метафоризовані якісні прикметники, залишаючись у межах своєї семантико-граматичної групи, виражають приписувану, привнесену ознаку, а не безпосередню, пряму. Відносні ж прикметники у процесі метафоризації зазнають функціональної транспозиції - набувають ознак якісного прикметника і виражають "коливальні ознаки" (Ю.Тинянов).

Виразальні можливості закладені також у прикметникових формах вищого і найвищого ступенів порівняння. Проте у поетичних творах М.Зерова зафіксовано тільки поодинокі випадки вживання цих форм прикметників: "О, що буйніша кров і молоді нестями, - Тим більша лагідність, ясніша глибина, Тим скорше, мудросте, приходиш ти з літами" (I,27).

Показовим явищем для стилю М.Зерова є порушення прямого порядку слів (інверсія), зокрема прикметників. Наприклад: "При хисті дорогим і гуморі коштовнім Він цілий вік пролежав на печі, Перебував в мовчанні красномовнім, А славу з рук хапали партачі" (I,76). Порушений порядок слів у поетичному мовленні не тільки сприяє їх емоційно-експресивному виділенню у реченні, а й надає висловленню колориту епічної розповіді, тому що інверсація прикметника характерна саме для усно-розмовних конструкцій, які звичайно передають спонтанність усного мовлення. Часом поетичний текст із інверсованими прикметниками набуває піднесеного, урочистого звучання. Для створення такого стилістичного ефекту використовуються і метафоризовані прикметники, і вжиті в прямому значенні. Наприклад: "Наук любив він сяйво широзолоте І школам отдавав свої турботи, І був світильник, щедрий і благий. В дні займанщин, хижацькі і брутальні, Святительську пишноту панагій, Він забував для книг і готовальні" (I,30).

У поезіях М.Зерова спостерігається значна концентрація

інверсійних субстантивно-ад'єктивних словосполучень, що є свідченням епічної тональності його творів. Проте наявність таких конструкцій не дає підстав говорити про фольклорно-епічний характер поетичної мови митця, оскільки в його творах не зустрічаються (за винятком кількох поодиноких прикладів) конструкції типу Adj+N+Adj, які створюють фольклорно-пісенний колорит.

Майстерне поєднання таких мовних прийомів, як інверсія та метафоризація, дає змогу поетові досягти високого рівня експресії, передати найтонші відтінки думки.

Характерною ознакою поетичної мови М.Зерова є ампліфікація прикметників. Зіставляючи два (рідше три) як правило метафоризовані прикметники, автор збільшує їх виражальну силу: "Я туго ріс. Тож не дивуйте ім, Тим недосвідченим, невправним звукам, - Таким беззахисним, таким безруким Я був тоді на торзі життьовім!" (I, 45). "І лиш одна ще тішить дух поета, одна відроджує ваш строгий стиль - ясна, дзвінка закінченість сонета" (I, 65). М.Зеров використовує прийом ампліфікації художніх означень з тонким художнім тактом. В його поетичних творах не зустрічаються багаточленні ампліфіковані ряди прикметників, що є ще одним свідченням класичного стилю письма. Нагромадження прикметників при одному іменнику характерне, зокрема, для барокової літератури.

Письменник-неокласик у цілому дотримується правил класичного стилю, проте іноді все ж відходить від них. Як порушення класичної традиції можна розцінювати частий повтор одних і тих же епітетів. До найуживаніших належать прикметники із семантикою кольору (чорний, білий, синій, жовтий, золотий, зелений, сірий) та назви, що є показниками непевної кольорової якості, як, наприклад, світлий, ясний, осяяний, блідий, темний.

Семантичний обсяг дієслів, їх валентний потенціал відкривають невичерпні можливості для створення найрізноманітніших метафор як в семантичному, так і в граматичному аспекті. Поетичні твори М.Зерова багаті метафорами, семантичне ядро яких становить динамічна дієслівна ознака: "Поважно гомонить зелена бучина, Смиються струмені і будиться луна. А битий шлях заліг, мов велеяський полоз" (I, 43), "З білявих хмар, із шовкових запон Дивився місяць на стерню і поле; Низами мла стелила довгі поли і саяв церкви вирізний картон"

(I, 56).

Продуктивною формою реалізації метафоричного значення у творах М.Зерова є синтаксична конструкція із стрижневим дієсловом та актантами, вираженими іменниками чи займенниками у формі Н. та З. відмінків: "А нині - як сонетна антитеза - Тепло і радість день новий веде. І проти сонця золото руде На спаді віт розвішала берега" (I, 54), "Подяка в серці залишає слід. Мов полозки на крижанім помості" (I, 51).

Аналіз вищезгаданих метафоричних конструкцій засвідчує, що перехідність є сприятливим чинником для метафоризації. У формі названої синтаксичної конструкції залежно від особливостей контексту та смислової структури слова проходять різнопланові метафоричні процеси. Так, у межах одного мікроконтексту можуть одночасно актуалізуватися пряме й переносне значення одного слова. Наприклад: "...Але роблю, про що і мріяв, Працюю і пишу на Київ - Ліплю переклади й статті В гармидері і тісноті" (I, 75). Такі метафори, як правило, не пов'язані ні з явищем первинного переносу значення, ні з виникненням нових значень. Автор лише комбінує уже існуючі у мові значення, завдяки чому і досягає належного рівня художньої виразності. Здатність метафоризованого слова вступати у два типи словесних зв'язків дає змогу митцеві також створювати двоплановість деяких контекстів.

У формі аналізованої синтаксичної конструкції також може реалізуватися лише переносне значення: "Лиш вітер жито прихилив На наддорожні бур'яни, Та жайворонок розсипав Дзвінку пісню на лани..." (I, 94). Такий прийом дає змогу авторові передати асоціативні враження від сприйняття оточуючого світу.

У поетичних творах М.Зерова виявлено також метафоричні конструкції вищого рівня складності, які виникають внаслідок використання кількох метафоризованих слів. Серед них виділяються:

I. Розгорнуті метафоричні конструкції з двома і більшою кількістю метафоризованих дієслів, що стосуються одного іменника-підмета: "Повітря ллеться тут незаймане і дике І поїть, і п'янить, і веселить мене" (I, 84), "Входить ніч і вводить в хату Вогкий морок з синіх вулиць І на пурпур, що згасає, Накида кереви мли" (I, 97).

II. Розгорнуті метафоричні конструкції, в яких метафора, виражена іменником, узгоджується з метафорою, вираженою дієсловом. Такі конструкції бувають ускладнені різного роду

дієслівними поширвачами чи епітетами. Наприклад: "І перекатив велетенські брами Здіймаються, немов щедроти ріг, І в діл рясними сиплються дарами" (I, 23), "В повітрі вогкість, холодок і млюсть, І бачить неба темноока шата. Як сходить ряс і набрякає брость" (I, 48).

III. Розгорнуті метафоричні конструкції, до складу яких входить кілька предикативних метафор: "Сивіє розум і холоне кров: Літа минулі - мов бліда примара" (I, 32), "Трудно і вбого живеш ти, дитино людей земнородних, Сон оминає тебе, думка марудна тяжить" (I, 86).

Аналіз розгорнутих метафоричних комплексів зі стрижневим дієсловом дає підстави твердити, що згадані конструкції є продуктивним засобом творення образності. У поетичному контексті дієслова виступають як характеристичні одиниці зі своїми динамічно-процесуальними ознаками, які для них є перенесеними, метафоричними. Метафоричні словообрази, виражені дієсловами дій і процесів, дають змогу митцеві передати динамізм описуваного явища, створити персоніфікований образ об'єктів позамовної дійсності, а також охарактеризувати реальні чи уявні слухові образи.

В И С Н О В К И

Словесно-образну структуру поетичної мови М.Зерова утворюють традиційні тропи, визначені світоглядними позиціями автора. Довершеною формою вираження основних ідей, думок, поетичного кредо М.Зерова виступає метафора. Саме метафора виявляє загальні стильові ознаки поетичної мови митця - філософізм та інтелектуалізм, пріоритет краси, втіленої у досконалії побудові фрази.

Метафора у результаті дослідження її конструктивних реалізацій у поетичних творах М.Зерова трактується як троп або механізм мови, який полягає у вживанні слова, що позначає деякий клас об'єктів позамовної дійсності, для характеристики (рідше найменування) об'єкта, що належить до іншого класу, на основі відношень, які існують у реальній дійсності або в уяві мовця.

Метафоричні конструкції являють собою образно-змістові єдності, актуалізовані на основі художнього узагальнення і сформовані за граматичними законами української мови. На

граматичному рівні метафора реалізується в кількох видах синтаксичних конструкцій, найпродуктивнішими з яких в поетичних творах М.Зерова є субстантивно-субстантивні метафоричні словосполучення, субстантивно-ад'єктивні метафоричні словосполучення та розгорнуті метафоричні комплекси зі стрижневим дієсловом.

Своєрідність мовно-художньої манери М.Зерова виявляється в активному використанні іменникових конструкцій, зокрема генітивних словосполучень, які й визначають медитативний, безпристрасно описовий тон поезій митця. Наявність цих метафоричних утворень свідчить про досконалу конденсовану форму вислову з відчутною інтелектуальною домінантою.

Для поетичних творів М.Зерова метафоризація прикметників є продуктивним способом творення образності. Метафоричні означення М.Зерова індивідуалізовані, підібрані для конкретного випадку й підкреслюють саме ту рису чи ознаку зображуваного, яку необхідно виділити. Виразальні можливості метафоризованих прикметників підсилюються такими стилістичними прийомами, як інверсія, ампліфікація та повтор.

Продуктивною формою для реалізації метафоричного значення у творах М.Зерова є синтаксична конструкція зі стрижневим дієсловом та актантами, вираженими іменниками чи займенниками у формі Н. та З. відмінків. Метафоричні словообрази, виражені дієсловами дій і процесів, дають змогу митцеві передати динамізм описуваного явища, створити персоніфікований образ об'єктів позамовної дійсності, а також охарактеризувати реальні чи уявні слухові образи.

ПУБЛІКАЦІЇ

1. Кравець Л.В. Ідіостиль М.К.Зерова. В кн.: Наукові записки: Матеріали звітно-наукової конференції викладачів Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова за 1992 р. - К., 1993. - С.280-281.

2. Кравець Л.В. Мова сонетів Миколи Зерова. В кн.: Українська мова в процесі національно-культурного відродження України. Збірн. наук. праць. - К., 1993. - С.79-81.

3. Кравець Л.В. Мовотворчість Миколи Зерова. В кн.: Українська мова в процесі національно-культурного відродження

України. Збірн. наук. праць. - К., 1993. - С.113-118.

4. Кравець Л.В. Особливості мовного стилю Олега Ольжича. В кн.: Формування національної самосвідомості студентів вузів і загальноосвітніх шкіл. Матеріали науково-практичної конференції. - К., 1994. - С.33.

5. Кравець Л.В. Словесно-художні образи поезій М.Зерова. Дивослово. - 1996. - №7. - С.14-17.

6. Кравець Л.В. Зіставно-стилістичний аналіз двох редакцій вірша М.Зерова "Pro domo". В кн.: Питання стилістики української мови. Збірн. наук. праць. - К., 1996. - С.22-29.

7. Кравець Л.В. Роль мовних засобів у творенні поетичного образу (на прикладі поезії М.Зерова "01 triakonta"). В кн.: Питання стилістики української мови. Збірн. наук. праць. - К., 1996. - С.64-69.

Кравець Л.В. Семантико-граматична структура метафори (на матеріалі поетичних творів М.Зерова). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 - українська мова. - Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Київ, 1997.

Дисертацію присвячено дослідженню метафори в єдності семантичного, граматичного та стилістичного аспектів у контексті поетичних творів М.Зерова. У дисертації розглянуті механізм метафоризації та граматична форма метафор, проаналізовані їх стилістичні функції у поетичній мові М.Зерова. Встановлено особливості вияву та функціонування метафоричних конструкцій у творах поета-"неокласика". Основні результати праці знайшли практичне застосування на заняттях із лінгвістичного аналізу тексту та стилістики.

Ключові слова: поетична мова, метафорична конструкція, механізм метафоризації, семантико-граматична структура.

Кравец Л.В. Семантико-грамматическая структура метафоры (на материале поэтических сочинений М. Зерова). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. - Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев, 1997.

Диссертация посвящена исследованию метафоры в единстве семантического, грамматического и стилистического аспектов у контексте поэтических сочинений М. Зерова. В диссертации рассмотрены механизм метафоризации и грамматическая форма метафор, проанализированы их стилистические функции в поэтической речи М. Зерова. Установлены особенности проявления и функционирования метафорических конструкций у сочинениях поэта-"неокласика". Основные результаты работы нашли практическое применение на занятиях с лингвистического анализа текста и стилистики.

Ключевые слова: поэтическая речь, метафорическая конструкция, механизм метафоризации, семантико-грамматическая структура.

Grammar semantics metaphor structure based on M. Zerov's poetry (The manuscript by Kravetz L.V.)

The present thesis is presented to be supported for getting the degree of Bachelor of Arts by specialization 10.02.01. in the Ukrainian language. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 1997.

This thesis is dedicated to investigate metaphor united with semantics, grammar and style aspects in the context of M. Zerov's poetry. The thesis deals with the problems of metaphorization and the metaphor grammar form and their style functions have been analysed in M.Zerov's poetic language. The peculiarities of existing and functioning of metaphor structures in the writer's "neo-classic" works are stated. The main results of thesis are used practically during the lectures in stylistic analysis of the text and stylistics.

The key words: the poetic language, metaphor construction, metaphorization technology, grammar semantics structure.

Підп. до друку 05.11.97
Формат 60x90/16 Папір офс. Офс. друк
Ум. друк. арк. 0.9. Обл. - вид. арк. 1.0. Тираж 100 прим.
Зам. № 5191. Безкоштовно.

Надруковано ТОВ "Есперанса"
м. Київ, вул. Терещенківська, 17
тел.факс 246-47-72, 246-47-75, 225-62-75

246 395

AB 38.837

AB 38.837